

فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، سال دوم، شماره ۴، زمستان ۱۳۹۲، پیاپی ۶

صفحات ۴۳-۵۷

توسعه کارآفرینی و نقش آن در هزینه اعتبارات فردی و گروهی کشاورزی استان زنجان

بهروز محمدی یگانه*، استادیار گروه جغرافیا، دانشگاه زنجان.

پذیرش نهایی: ۱۳۹۲/۱۰/۱۶

دریافت مقاله: ۱۳۹۲/۴/۱۹

چکیده

یکی از عوامل مهم برای توسعه کارآفرینی در نواحی روستایی، دسترسی روستائیان به اعتبارات مالی است. در همین راستا اعتبارات خرد می‌تواند به عنوان راهکاری مطمئن سرمایه‌های مالی لازم را جهت توسعه کارآفرینی روستایی فراهم سازد. از موارد ضروری جهت اثربخشی اعتبارات، هزینه کرد اعتبارات در بخش کشاورزی از سوی روستائیان است. در تحقیق حاضر به بررسی نقش فضای اقتصادی کارآفرینی در تحلیل هزینه کرد اعتبارات فردی و گروهی کشاورزی پرداخته شده است. تحقیق حاضر از نوع کاربردی و از نظر ماهیت و روش به صورت توصیفی-تحلیلی است. روش گردآوری اطلاعات به صورت اسنادی و میدانی (پرسش‌نامه و مصاحبه)، روش تجزیه و تحلیل به صورت توصیفی و استنباطی (با استفاده از آزمون‌هایی چون همگونی کای دو، آزمون فریدمن، آزمون یومن ویتنی و ضریب همبستگی) بوده است. جامعه آماری تحقیق شامل کشاورزان دو دهستان غنی بیگلو (شهرستان زنجان) و خرابود (شهرستان خدابنده) می‌باشد. نتایج نشان داد فضای اقتصادی کارآفرینی موجود در میان دریافت‌کنندگان اعتبارات فردی کشاورزی در وضعیت مطلوبی قرار ندارد، در صورتی که فضای اقتصادی کارآفرینی در بین دریافت‌کنندگان اعتبارات گروهی کشاورزی در وضعیت مطلوبی است. هم‌چنین، کشاورزانی که دارای فضای اقتصادی کارآفرینی مطلوب‌تری بوده‌اند، کمتر دچار انحراف در هزینه کرد اعتبارات شده‌اند.

واژگان کلیدی: اعتبارات کشاورزی، کارآفرینی، اقتصاد روستایی، اعتبارات روستایی.

۱) مقدمه

پیامدهای نامطلوب نابرابری درآمد و فقر چنان متنوع، گسترده، تأثیرگذار و دربرگیرنده غالب بخش‌های ساختار عملکردی جامعه است که در حالت حاد و بحرانی، اساس نظام جامعه و دستگاه‌های حکومتی اجرایی را تحت تأثیر قرار می‌دهد. ثروت و فقر به عنوان مفاهیم اقتصادی منعکس کننده بینش‌های اجرایی و توانایی مردم در جمع‌آوری ثروت مادی و مالکیت است؛ از این رو سطح موجود فقر و فقر مطلق میلیون‌ها فقیر به معنی دسترسی نابرابر آن‌ها به منابع مالی و ناتوانی آن‌ها در یافتن راه‌حلی برای موقعیت فعلی خود می‌باشد (مافی، 1388: 4). کمبود سرمایه در مناطق روستایی که ناشی از پایین بودن سطح درآمد و در نتیجه اندک بودن پس‌انداز خانوارها می‌باشد، به عنوان یکی از چالش‌های توسعه مناطق روستایی قلمداد می‌شود. این وضعیت علاوه بر این که امکان افزایش ظرفیت بخش‌های تولیدی و بکارگیری فناوری‌های نوین را در فرایند تولید در این مناطق با محدودیت مواجه ساخته است، موجب بروز مشکلات اجتماعی نظیر مهاجرت روستاییان به شهرها، بیکاری پنهان و آشکار و تنزل سطح زندگی و رفاه خانوارها نیز گردیده است (هاشمی‌تبار و همکاران، 1388: 114). این امر به خصوص در بخش کشاورزی این کشورها که بیشترین درصد اشتغال روستائیان را به خود اختصاص می‌دهد، نمود بیشتری دارد. از طرفی دیگر، دستیابی به توسعه کشاورزی و روستایی در کشورهای در حال توسعه نیازمند سرمایه‌گذاری جهت رشد تولیدات، توسعه کارآفرینی و پذیرش فناوری‌های نوین می‌باشد. جهت دستیابی به این امر، امروزه سیاست‌های دسترسی کشاورزان به اعتبارات رسمی به عنوان ابزاری جهت دستیابی به توسعه کشاورزی و روستایی شناخته شده و دولت‌ها سرمایه‌گذاری‌های وسیعی را در این راستا انجام می‌دهد. اعتبارات کشاورزی یکی از ابزارهای اصلی سیاست‌گذاری برای رشد تولید و استفاده از فناوری‌های نوین در توسعه کشاورزی بوده است. کشاورزان اعتبارات مورد نیاز خود را از نهادهای مالی مانند بانک‌ها و مؤسسات اعتباری وام گرفته و پس از فروش محصول طبق قرارداد منعقد آن را بازپرداخت می‌کنند (حسینی و همکاران، 1388: 36).

اعتبارات، برای توسعه ضروری بوده و سرمایه مورد نیاز کشاورزان و کارآفرینان، برای سرمایه‌گذاری‌های جدید و یا پذیرش فناوری‌های نوین را فراهم می‌سازند. اعتبارات کشاورزی یکی از انواع اعتبارات هدایت شده است که با هدف گسترش و رشد تولیدات کشاورزی به افراد اعطا می‌شود (Khandker, 2003:199). در بسیاری از کشورهای در حال توسعه، کشاورزی به عنوان یک بخش کلیدی از اقتصاد دارای نقشی مهم در راستای دستیابی به توسعه روستایی و از طریق افزایش درآمدها (Chowdhury, 2011:75)، جهت دستیابی به توسعه کشاورزی و روستایی، گسترش سیاست‌های دسترسی کشاورزان به بازارهای مالی و اعتباری رسمی

به عنوان یک راهبرد مشترک در کشورهای مختلف اجرا (Word Bank, 2007:6)، آثار و نتایجی چون گسترش کارآفرینی (Yaacob, 2010; Das, 2012) و توانمندسازی فقرا (Mahjabeen, 2008; Seliger, 2008) را به دنبال داشته و در کشورمان ایران هم در حال حاضر ارائه اعتبارات به کشاورزان ساکن در نواحی روستایی به عنوان یکی از راهکارهای دستیابی به توسعه روستایی و بخش کشاورزی و از طریق گسترش کارآفرینی شناخته می‌شود. از مهم‌ترین نوع پرداخت اعتبارات کشاورزی در کشورمان پرداخت اعتبارات به صورت گروهی و فردی می‌باشد، هر کدام از این نوع اعتبارات دارای ویژگی‌هایی بوده و با شرایط مخصوصی پرداخت می‌شود. با این حال، مسئله اساسی که در ارتباط با ارائه اعتبارات کشاورزی در نواحی روستایی کشورمان وجود دارد، بررسی نحوه هزینه‌کرد این اعتبارات از سوی کشاورزان و تبیین عوامل موثر بر انحراف اعتبارات و در انواع مختلف پرداختی آن (فردی و گروهی) است. یکی از عوامل موثر بر کاهش انحراف در هزینه‌کرد اعتبارات کشاورزی، وجود فضای اقتصادی کارآفرینی مطلوب برای دریافت‌کنندگان اعتبارات می‌باشد. تحقیق حاضر با هدف بررسی نقش فضای اقتصادی کارآفرینی در تحلیل هزینه‌کرد اعتبارات فردی و گروهی کشاورزی و در راستای پاسخ‌گویی به این سوالات است که آیا تفاوت معناداری در فضای اقتصادی کارآفرینی دریافت‌کنندگان اعتبارات فردی و گروهی کشاورزی وجود دارد؟ آیا رابطه معناداری میان فضای اقتصادی کارآفرینی دریافت‌کنندگان اعتبارات فردی و گروهی کشاورزی و کاهش انحراف در هزینه‌کرد اعتبارات وجود دارد؟

۲) مبانی نظری

در حال حاضر، ارائه اعتبارات به عنوان یک ابزار قدرتمند برای کمک به مردم فقیر و در راستای سرمایه‌گذاری و گریز از چرخه فقر مورد پذیرش همگان قرار گرفته است (Atieno, 2001:4). ارائه اعتبارات به فقرا به صورت بالقوه توانایی فقرا را جهت بهبود درآمد و پس انداز و در نتیجه افزایش انباشت سرمایه افزایش داده و کاهش محرومیت‌های بهداشتی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی را به دنبال دارد. طبق تعاریف، منابع مالی خرد به عنوان بخشی از کمک‌های مالی بوده که برای گسترش خدمات مالی در بین روستائیان، اقشار و قلمروهای کم درآمد است که خدماتی از قبیل پس‌انداز، اعتبارات خرد و بیمه را شامل می‌شود، اما اعتبارات بر دو گروه قبلی تقدم و اولویت دارد (Kar, 2008:18). از دیدگاه توسعه تامین اعتبارات خرد ابزاری برای توسعه پایدار روستایی است؛ به طوری که در حال حاضر از آن تحت عنوان هسته مرکزی تامین مالی گروه‌های کم درآمد برای اهداف گوناگون به ویژه تغییر معیشت و فضای فعالیت اقتصادی-اجتماعی آن‌ها یاد می‌-

شود (Grameen Bank, 2008:8). اعتبارات کشاورزی زیرمجموعه ای از اعتبارات روستایی است که به فقرا و شاغلان آسیب‌پذیر در بخش کشاورزی و به منظور توسعه فعالیت‌های مرتبط با کشاورزی (از قبیل تامین نهاده‌ها، تولید، فرآوری و بازاریابی)، از طریق نهادهای مالی و اعتباری از قبیل بانک‌ها، اتحادیه‌های اعتباری محلی، تعاونی‌ها تامین و پرداخت می‌شود (Kundu and Mitra, 2010, 64, Khan et al, 2009; Grameen Bank, 2011). طبق تقسیم‌بندی بانک جهانی 7 گروه از سازمان‌ها به پرداخت اعتبارات خرد (Microcredit) می‌پردازند که شامل بانک‌های تجاری، صندوق‌ها یا بانک‌های توسعه عمده فروشی، شرکت‌ها یا بانک‌های توسعه خرده فروشی، سازمان‌های مطرح که به وسیله اهداکنندگان دو یا چند جانبه و یا حکومت‌ها سرمایه‌گذاری می‌کنند، موسسه‌های ریز مالیه (MFIS) و سازمان‌های غیرحکومتی و غیرنفع طلب‌ها، تعاونی‌ها و سازمان‌های جامعه محور (Li, 2010:14). این مراکز مالی در جهان تحت عناوین مختلفی چون ریز مالیه‌ها (Microfinance)، خرد وام‌ها (microloan)، ریزقرض‌ها (microdebt) به درخواست کنندگان وام می‌دهند. مطابق تعریف بانک توسعه آسیا "خرد مالیه" عبارت است از تهیه میزان گسترده‌ای از خدمات مالی مانند سپرده‌گذاری‌ها، وام‌ها، خدمات پرداخت، نقل و انتقالات پولی و بیمه خانواده‌های فقیر و کم درآمد (ABD, 2000, 2) و آن شامل ریز پس‌اندازها (Microsaving)، اعتبارات خرد (Microcredit) و بیمه‌های خرد (Microinsurance) می‌باشد که بخشی از خرد مالیه‌ها می‌باشد.

مشکل اساسی که در ارائه اعتبارات در کشورهای در حال توسعه وجود دارد، ساختار بازار مالی دوگانه در ارائه اعتبارات است. برای این دو بخش اسامی مختلفی در متون مربوطه به کار گرفته شده است، اما به هر حال در اکثر آن‌ها از اصطلاحات و واژه‌هایی چون بخش مالی غیر رسمی-غیر رسمی یا متشکل- غیر متشکل استفاده گردیده است (رحیمی‌سوره و میر، 1386: 27). اعتبارات خرد رسمی به مفهوم ارائه طیف گسترده‌ای از خدمات مالی مانند وام، پس انداز و هم چنین ارائه اعتبارات از سوی اتحادیه‌ها و تعاونی‌ها می‌باشد (Zeller, 196: 2006). در اغلب کشورهای در حال توسعه، نظام‌های مالی از نوع رسمی، عمدتاً بانک‌ها، نقش واسطه‌ای برای کارآفرینان بزرگ و مشتریان معتبر (یعنی ثروتمند و صاحب سرمایه) را در بخش مدرن اقتصادی ایفا می‌کنند (دیپیم و وهابی، 1382: 62). این امر باعث شده است با وجود اهمیت اعتبارات رسمی در کمک به بهبود رفاه فقرا، مردم فقیر از سیستم مالی رسمی دریافت اعتبارات حذف شود (Brau and Woller, 2004). اعتبارات رسمی در بیشتر کشورهای در حال توسعه عمدتاً از سوی سازمان‌های پولی دولتی و با دریافت وثیقه در اختیار روستاییان قرار می‌گیرد تا برای اهداف مختلف توسعه از سوی روستاییان به کار گرفته شود (Meyer, 2006: 168). ارائه اعتبارات گروهی طی سال‌های اخیر با موفقیت انجام شده است. از ویژگی‌های

خاص اعتبارات گروهی این است که وام به اعضای گروه و به صورت جداگانه اختصاص داده شده است. عواقب کسی که نتواند تعهدات بازپرداخت را عمل کند بر عهده می‌گیرد (Ghatak and Guinnane, 1999, Bourjade and Schindele, 2012).

در ایران، اعتبارات خرد روستایی به طور رسمی به چند شکل زیر صورت می‌گیرد: الف) اعتبارات خرد چند منظوره با تاکید بر خود اشتغالی (منابع اعتباری تعاونی‌های روستایی، کمیته امداد امام و سازمان بهزیستی، زنان سرپرست خانوار، قالی‌بافی روستایی و اداره کار؛ و 2) اعتبارات خرد کشاورزی (وام سلف کشاورزی، وام خرید ماشین‌آلات و تجهیزات کشاورزی، وام حفر، تامین برق و راه‌اندازی چاه‌های عمیق و اجرای سیستم‌های آبیاری تحت فشار). یکی از چالش‌های مهم در ارائه اعتبارات به روستائیان کشاورز، انحراف این اعتبارات می‌باشد. در مفهوم انحراف اعتبارات، بخش قابل توجهی از کشاورزانی که اعتبارات دریافت می‌کنند، آن را در زمینه‌های غیر کشاورزی از قبیل تأمین نیازهای مصرفی و معیشتی، مرمت و احداث ساختمان، پرداخت دیون و بدهی‌های قبلی، مسافرت و فعالیت‌های اقتصادی غیر کشاورزی به مصرف می‌رسانند (ورمزیاری و همکاران، 1389: 348). بررسی مطالعات انجام شده از سوی کریم و همکاران (1383)، رشیدی و منصور (1384)، ورمزیاری و همکاران (1389)، افراشته (1382)، از کیا (1384)، یگانه و همکاران (1391) و باقری و نجفی (1382) در ایران و مطالعات سینگ و همکاران (2009)، اکرم و همکاران (2008) و سکرس و همکاران (2010) در خارج از کشور نشان دهنده وجود انحراف در مصرف اعتبارات می‌باشد.

این در حالی است که یکی از مهم‌ترین اهداف ارائه اعتبارات کشاورزی گسترش کارآفرینی می‌باشد. کارآفرینی تأثیر انکارناپذیری در توسعه اقتصادی، اجتماعی و فناوری کشورها و مناطق مختلف دارد، به همین علت امروزه مطالعات زیادی در ارتباط با آن صورت می‌گیرد (Parker, 2005; Murphy, 2005). از عوامل موثر بر موفقیت ارائه اعتبارات کشاورزی به روستائیان و در نتیجه گسترش کارآفرینی وجود فضای کارآفرینی مطلوب است. فضای کارآفرینی مجموعه‌ای از عواملی است که در توسعه کارآفرینی موثراند. این فضا به عوامل کلی اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی تاثیرگذار بر تمایلات و توانایی افراد در عهده‌دار شدن فعالیت‌های کارآفرینانه و نیز وجود خدمات حمایتی که فرایند تولید را تسهیل می‌کنند، اشاره دارد (مرادی‌نژادی و همکاران، 1387: 21).

۳) روش تحقیق

در تحقیق حاضر با توجه به پرسش‌های مطرح شده و در راستای پاسخگویی علمی به این سوالات، به تبیین چگونه بودن و چرایی وضعیت مسئله و ابعاد آن پرداخته شده است. بنابراین، تحقیق حاضر از نوع کاربردی و از نظر ماهیت و روش به صورت توصیفی - تحلیلی می‌باشد. در تحقیق حاضر ابتدا به بررسی و تجزیه و تحلیل رابطه بین میزان هزینه‌کرد اعتبارات در بخش کشاورزی و متغیرهای موثر در انحراف این اعتبارات در اشکال گروهی و فردی پرداخته شده است، سپس با توجه به عوامل بروز انحراف در هزینه کرد هر کدام از انواع اعتبارات، به ارائه مدلی از اعتبارات پرداخته می‌شود که کمتر دچار انحراف شده و اثر بخشی بیشتری را به همراه داشته باشد. روش گردآوری اطلاعات به صورت کتابخانه ای و میدانی (پرسش‌نامه و مصاحبه)، روش تجزیه و تحلیل به صورت توصیفی و استنباطی (آزمون همگونی کای دو، آزمون فریدمن، آزمون یومن ویتنی و ضریب همبستگی) می‌باشد. جامعه آماری تحقیق شامل کشاورزان دو دهستان غنی بیگلو (شهرستان زنجان) و خراود (شهرستان خدابنده) بوده است. به این منظور کشاورزان دهستان غنی بیگلو طی سال‌های 89-1380 اعتبارات کشاورزی را به صورت فردی از بانک کشاورزی دریافت کرده‌اند، که شامل 614 بهره بردار می‌باشد، این تعداد بهره‌بردار از 33 روستای کل دهستان در 19 روستا ساکن بوده‌اند، جهت تعیین نمونه لازم جهت پرکردن پرسش‌نامه از فرمول کوکران استفاده شد که تعداد نمونه 188 نمونه به دست آمده است، سپس با توجه به تعداد کشاورزان دریافت کننده اعتبارات در هر روستا، تعداد نمونه هر روستا از کل نمونه تعیین و پرسش‌نامه‌ها تکمیل شد. در مورد اعتبارات گروهی بیشتر به گروه‌های خودجوش که عمدتاً بر محور تامین آب از طریق حفر چاه‌های عمیق شکل گرفته‌اند، تاکید شده است که تعداد آن‌ها در بازه زمانی 89-1380 بالغ بر 35 پروژه بوده است، به صورت تمام‌شماری مورد بررسی قرار گرفته است. جهت سنجش پایایی ابزار تحقیق از آلفای کرونباخ استفاده گردیده است که مقدار آن برابر $0/78$ درصد به دست آمد و نشان دهنده سطح اعتماد بالای پرسش‌نامه می‌باشد.

جدول شماره (۱): شاخص‌های مورد استفاده برای سنجش فضای اقتصادی کارآفرینی

ردیف	شاخص
1	استفاده از بیمه محصولات کشاورزی
2	آشنایی با نیازهای جدید بازار
3	به کارگیری نیروی ماهر و باتجربه در فرایند تولید محصول
4	وجود انگیزه جهت پیشرفت شغلی
5	وجود نیروی انسانی ماهر و باسواد
6	استفاده از نهاده‌های جدید و شیوه‌های نوین تولیدی
7	اعطای اعتبارات کشاورزی با دوره بازپرداخت بلند مدت
8	اعطای اعتبارات مالی مناسب از نظر نرخ سود
9	مناسب بودن میزان اعتبارات دریافتی جهت ایجاد کسب و کار جدید
10	انجام نظارت از سوی بانک بر نوع مصرف اعتبارات کشاورزی
11	وجود فرصت‌های شغلی در بخش کشاورزی
12	رعایت اصول تناوب زراعی
13	حاصل خیز، مسطح و یکپارچه بودن اراضی کشاورزی
14	دسترسی به خدمات فنی مناسب
15	دریافت اعتبارات سرمایه‌ای
16	به کارگیری مکانیزاسیون در فرایند تولید محصول
17	ارائه مشوق‌های اقتصادی از قبیل بخشش دیرکرد تسهیلات از سوی بانک
18	تجربه ایجاد کسب و کار جدید
19	وجود ایده کارآفرینی قبل از اعطای اعتبارات
20	میزان دسترسی به نهاده‌های تولیدی
21	دسترسی به اراضی آبی مناسب از نظر وسعت
22	دسترسی به اراضی دیمی مناسب از نظر وسعت
23	رضایت شغلی
24	رضایت از درآمدها

منبع: چراغی، 1390.

۴ یافته‌های تحقیق

بررسی ویژگی‌های کشاورزان دریافت کننده اعتبارات فردی نشان می‌دهد، میانگین سنی این افراد 44.6 سال، متوسط بعد خانوار 4.5 نفر، متوسط اراضی دیم 3.2 هکتار و متوسط اراضی آبی 1.8 هکتار بوده است. میانگین اعتبارات دریافتی 5.8 میلیون تومان، میانگین سود 14.8 درصد و میانگین مدت بازپرداخت تسهیلات 23 ماه بوده است. 62.8 درصد اعتبارات جهت خرید نهاده‌های تولیدی، 10.6 درصد جهت خرید

دام، 14.9 درصد مربوط به خرید ماشین‌آلات و 11.7 درصد مربوط به خشکسالی و ایجاد واحدهای پرورش ماهی بوده است. هم چنین بررسی ویژگی‌های کشاورزان دریافت‌کننده اعتبارات گروهی نشان می‌دهد میانگین سنی این افراد 40.6 سال، متوسط بعد خانوار 4.3 نفر، متوسط اراضی دیم 2.6 هکتار و متوسط اراضی آبی 3.8 هکتار بوده است.

میانگین اعتبارات دریافتی 13.4 میلیون تومان، میانگین سود 7.4 درصد و میانگین مدت بازپرداخت تسهیلات 32 ماه بوده است. هم چنین یافته‌ها نشان می‌دهد که اکثر اعتبارات دریافتی گروهی جهت احداث چاه‌های عمیق می‌باشد. یافته‌های مربوط به هزینه کرد اعتبارات فردی نشان می‌دهد تنها 16 درصد کشاورزان اعتبارات دریافتی را به طور کامل در بخش کشاورزی هزینه نموده‌اند. یافته‌های مربوط به هزینه کرد اعتبارات فردی نشان داد در اعتبارات فردی 41.5 درصد کشاورزان اعتبارات دریافتی را به طور کامل و زیاد در بخش کشاورزی هزینه کرده‌اند. در اعتبارات گروهی یافته‌های تحقیق حاکی است 77.15 درصد کشاورزان اعتبارات دریافتی را به طور کامل و زیاد در بخش کشاورزی هزینه نموده‌اند (جدول شماره 3).

جدول شماره (۲): بررسی ویژگی‌های کشاورزان دریافت‌کننده اعتبارات فردی و گروهی

ویژگی‌های فردی و اقتصادی کشاورزان	اعتبارات فردی	اعتبارات گروهی
میانگین سنی	44.6 سال	40.6
بعد خانوار	4.5 نفر	4.3
متوسط اراضی دیم	3.2 هکتار	3.6
متوسط اراضی آبی	1.8 هکتار	4.8
میانگین اعتبارات دریافتی	5.8 میلیون تومان	14.4
میانگین سود	14.8 درصد	6.4
میانگین مدت بازپرداخت تسهیلات	23 ماه	32 ماه

منبع: یافته‌های تحقیق، 1391.

جدول شماره (۳): میزان هزینه کرد اعتبارات فردی و گروهی در اهداف کشاورزی

میزان مصرف اعتبارات در اهداف کشاورزی	اعتبارات فردی		اعتبارات گروهی	
	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی
هیچ	26	13.8	0	0
کم	72	38.3	0	0
متوسط	12	6.4	8	22.85
زیاد	48	25.5	14	45
کاملاً	30	16	13	37.14

100	35	100	188	جمع
-----	----	-----	-----	-----

منبع: یافته‌های تحقیق، 1391.

بر اساس مقایسه تطبیقی فضای اقتصادی کارآفرینی بین کشاورزان دریافت کننده اعتبارات فردی و گروهی و با استفاده از آزمون یومان ویتنی نشان می‌دهد از بین 24 شاخص مورد بررسی در استفاده از بیمه محصولات کشاورزی، آشنایی با نیازهای جدید بازار، به کارگیری نیروی ماهر و باتجربه در فرایند تولید محصول، وجود انگیزه جهت پیشرفت شغلی، استفاده از نهاده‌های جدید و شیوه‌های نوین تولیدی، اعطای اعتبارات کشاورزی با دوره بازپرداخت بلند مدت، اعطای اعتبارات مالی مناسب از نظر نرخ سود، مناسب بودن میزان اعتبارات دریافتی جهت ایجاد کسب و کار جدید، انجام نظارت از سوی بانک بر نوع مصرف اعتبارات کشاورزی، وجود فرصت‌های شغلی در بخش کشاورزی، حاصل‌خیز، مسطح و یکپارچه بودن اراضی کشاورزی، رعایت اصول تناوب زراعی، دریافت اعتبارات سرمایه‌ای، به کارگیری مکانیزاسیون در فرایند تولید محصول، تجربه ایجاد کسب و کار جدید، وجود ایده کارآفرینی قبل از اعطای اعتبارات، دسترسی به اراضی آبی مناسب از نظر وسعت، رضایت شغلی، رضایت از درآمدها تفاوت معناداری در سطح 99 درصد بین دو گروه وجود دارد و در معرف‌های وجود نیروی انسانی ماهر و باسواد، دسترسی به خدمات فنی مناسب، بخشش دیرکرد تسهیلات از سوی بانک، دسترسی به نهاده‌های تولیدی و دسترسی به اراضی دیمی مناسب از نظر وسعت تفاوت معناداری مشاهده نشده است (جدول شماره 4).

جدول شماره (۴): مقایسه تطبیقی فضای اقتصادی کارآفرینی بین کشاورزان دریافت‌کننده اعتبارات فردی و گروهی

سطح معنی‌داری	Z	آزمون U Maan-Whitney	متغیر
0/000	-3.547	58	استفاده از بیمه محصولات کشاورزی
0/000	-4/617	65	آشنایی با نیازهای جدید بازار
0/000	-3/254	55	به کارگیری نیروی ماهر و باتجربه در فرایند تولید محصول
0/000	-5/564	75	وجود انگیزه جهت پیشرفت شغلی
0/327	-1/124	27	وجود نیروی انسانی ماهر و باسواد
0/003	-2/997	47	استفاده از نهاده‌های جدید و شیوه‌های نوین تولیدی
0/000	-3/328	56	اعطای اعتبارات کشاورزی با دوره بازپرداخت بلند مدت
0/000	-4/204	61	اعطای اعتبارات مالی مناسب از نظر نرخ سود
0/000	-4/758	67	مناسب بودن میزان اعتبارات دریافتی جهت ایجاد کسب و کار جدید
0/000	-5/346	72	انجام نظارت از سوی بانک بر نوع مصرف اعتبارات کشاورزی
0/000	-3/419	56	وجود فرصت‌های شغلی در بخش کشاورزی
0/000	-3/017	52	رعایت اصول تناوب زراعی
0/000	-4/354	66	حاصل خیز، مسطح و یکپارچه بودن اراضی کشاورزی
0/421	-0/264	25	دسترسی به خدمات فنی مناسب
0/000	-5/824	70	دریافت اعتبارات سرمایه‌ای
0/000	-5/597	69	به کارگیری مکانیزاسیون در فرایند تولید محصول
0/412	-0/328	28	ارائه مشوق‌های اقتصادی از قبیل بخشش دیرکرد تسهیلات از سوی بانک
0/000	-4/204	63	تجربه ایجاد کسب و کار جدید
0/000	-3/838	60	وجود ایده کارآفرینی قبل از اعطای اعتبارات
0/395	-0/346	31	میزان دسترسی به نهاده‌های تولیدی
0/000	-5/817	70	دسترسی به اراضی آبی مناسب از نظر وسعت
0/268	-0/917	32	دسترسی به اراضی دیمی مناسب از نظر وسعت
0/000	-3/754	59	رضایت شغلی
0/000	-3/564	57	رضایت از درآمدها

منبع: یافته‌های تحقیق، 1391.

بررسی تفاوت میانگین فضای اقتصادی کارآفرینی دو گروه دریافت‌کننده اعتبارات فردی و گروهی و با استفاده از آزمون فریدمن نشان داد، تفاوت معناداری میان میانگین فضای اقتصادی کارآفرینی دریافت‌کنندگان اعتبارات فردی و گروهی وجود دارد. هم‌چنین می‌توان گفت کشاورزان دریافت‌کننده اعتبارات

گروهی دارای میانگین بالاتری در فضای اقتصادی کارآفرینی و نسبت به دریافت کنندگان اعتبارات فردی می باشند (جدول شماره ۵).

جدول شماره (۵): خروجی آزمون فریدمن در مقایسه میانگین اعتبارات فردی و گروهی

زمینه ها	میانگین عددی	میانگین رتبه ای فریدمن	کای دو	درجه آزادی	سطح معناداری
اعتبارات فردی	2.46	2.28	63.749	4	0/000
اعتبارات گروهی	3.47	3.43			

منبع: یافته‌های تحقیق، 1391.

در ادامه تحقیق به تحلیل روابط آماری میان میزان مصرف اعتبارات در بخش کشاورزی و در میان کشاورزان دریافت کننده اعتبارات فردی و گروهی و شاخص فضای اقتصادی کارآفرینی که از طریق تحلیل خوشه ای در سه طبقه ضعیف، متوسط و بالا قرار داشته‌اند، پرداخته شده است. نتایج حاکی است، در اعتبارات فردی و براساس آزمون همگونی کای دو مبتنی بر جداول توافقی، تفاوت معنادار آماری میان متغیر وابسته میزان مصرف اعتبارات در بخش کشاورزی و متغیر مستقل شاخص فضای اقتصادی کارآفرینی وجود دارد. بررسی‌ها نشان می‌دهد، براساس شاخص فضای اقتصادی کارآفرینی، تفاوت معناداری میزان مصرف اعتبارات در بخش کشاورزی به دست آمده است. جهت این رابطه نیز مثبت برآورد شده است که نشان دهنده وجود رابطه مستقیم می‌باشد، بنابراین می‌توان گفت در اعتبارات فردی با افزایش شاخص فضای اقتصادی کارآفرینی، میزان مصرف اعتبارات در بخش کشاورزی افزایش پیدا می‌کند (جدول شماره ۶).

جدول شماره (۶): نتایج آزمون کای دو در ارتباط سنجی بین مصرف اعتبارات فردی (بخش کشاورزی) و فضای کارآفرینی

کل	شاخص اقتصادی فضای کارآفرینی			مولفه ها	
	بالا	متوسط	ضعیف	کم	میزان مصرف اعتبارات در بخش کشاورزی
82	1	7	74	کم	میزان مصرف اعتبارات در بخش کشاورزی
65	1	55	9	متوسط	
41	26	8	7	بالا	
188	28	70	90	کل	
سطح معناداری		درجه آزادی	ارزش	آماره آزمون کای دو پیرسون	
0/000		4	9.263		
0/743				ضریب همبستگی	

منبع: یافته‌های تحقیق، 1391.

در اعتبارات گروهی و براساس آزمون همگونی کای دو مبتنی بر جداول توافقی، تفاوت معنادار آماری میان متغیر وابسته میزان مصرف اعتبارات در بخش کشاورزی و متغیر مستقل شاخص فضای اقتصادی کارآفرینی وجود دارد. در واقع بررسی‌ها موید این واقعیت است که تفاوت معناداری بین میزان مصرف اعتبارات در بخش کشاورزی وجود دارد. جهت این رابطه نیز مثبت برآورد شده است که نشان دهنده وجود رابطه مستقیم می باشد، بنابراین می توان گفت در اعتبارات گروهی با افزایش شاخص فضای اقتصادی کارآفرینی، میزان مصرف اعتبارات در بخش کشاورزی افزایش پیدا می کند (جدول شماره 7).

جدول شماره (۷): نتایج آزمون کای دو در ارتباط سنجی بین مصرف اعتبارات گروهی (بخش کشاورزی) و فضای کارآفرینی

کل	شاخص اقتصادی فضای کارآفرینی			مولفه ها	
	بالا	متوسط	ضعیف		
4	2	0	2	کم	میزان مصرف اعتبارات در بخش کشاورزی
4	0	4	0	متوسط	
27	25	1	1	بالا	
35	27	5	3	کل	
سطح معناداری		درجه آزادی	ارزش	آماره آزمون کای دو پیرسون	
0/000		4	36.354		
0/843				ضریب همبستگی	

منبع: یافته های تحقیق، 1391.

۵) نتیجه گیری

امروزه دسترسی روستاییان و به خصوص فقرای روستایی و کشاورزان، به منابع مالی به عنوان رویکردی نوین در راستای توانمندسازی شناخته شده، کشورهای در حال توسعه سرمایه گذاری های وسیعی را در این زمینه انجام می دهند. بر این اساس در تحقیق حاضر به بررسی نقش فضای اقتصادی کارآفرینی در تحلیل هزینه کرد اعتبارات فردی و گروهی کشاورزی پرداخته شده است. یافته های به دست آمده نشان دهنده وجود تفاوت میان فضای اقتصادی کشاورزان دریافت کننده اعتبارات گروهی با کشاورزان دریافت کننده اعتبارات به صورت فردی می باشد. بررسی ها نشان می دهد عواملی در بهبود فضای اقتصادی کارآفرینی دریافت کننده اعتبارات به صورتی گروهی موثر بوده است. هم چنین میانگین اراضی آبی به عنوان یکی از عوامل اصلی تولید برای دریافت کنندگان اعتبارات گروهی 4.8 هکتار و برای اعتبارات فردی 1.8 هکتار می باشد. تفاوت اساسی دیگر مربوط به ویژگی های اعتبارات می باشد.

میانگین اعتبارات دریافتی در اعتبارات فردی 5.8 میلیون تومان ولی برای اعتبارات گروهی 14.4 میلیون تومان، میانگین سود اعتبارات فردی 14.8 درصد ولی برای اعتبارات گروهی 6.4 درصد و میانگین مدت بازپرداخت تسهیلات برای اعتبارات فردی 23 ماه و برای اعتبارات گروهی 32 ماه می‌باشد. با توجه به وجود تفاوت در دسترسی به عوامل تولید و هم چنین نوع اعتبارات ارائه شده به دو گروه فردی و گروهی دریافت-کننده اعتبارات، می‌توان نتیجه گرفت دسترسی به عوامل تولیدی و ارائه اعتبارات با ویژگی‌هایایی چون مبلغ بالاتر و سود کمتر و مدت بازپرداخت بالا می‌تواند در افزایش فضای اقتصادی کارآفرینی کشاورزان و کاهش انحراف در هزینه کرد اعتبارات موثر باشد. با توجه به یافته‌های تحقیق موارد زیر ضروری به نظر می‌رسد:

- برنامه‌ریزی جهت یکپارچه‌سازی اراضی در میان دریافت کنندگان اعتبارات فردی؛
- گسترش تعاونی‌های تولیدی در هر دو محدوده مورد مطالعه؛
- افزایش نظارت بر هزینه‌کرد اعتبارات فردی.

۶ منابع

- افراشته، حسن (1382)، سیاست اعتباری در بخش کشاورزی . مجموعه مقالات همایش تأمین مالی کشاورزی؛ تجربه ها و درس ها، پژوهشکده اقتصاد دانشگاه تربیت مدرس.
- ازکیا، مصطفی (1384)، مقدمه ای بر جامعه شناسی توسعه روستایی، چاپ سوم، تهران، انتشارات اطلاعات.
- باقری، مهرداد و بهالدین نجفی (1382)، بررسی عوامل مؤثر بر عدم بازپرداخت اعتبارات بانک کشاورزی، مجموعه مقالات همایش تأمین مالی کشاورزی؛ تجربه ها و درس ها، پژوهشکده اقتصاد دانشگاه تربیت مدرس.
- حسینی، صفدر، و همکاران، (1388)، بررسی هزینه های مبادله تسهیلات اعطایی بانک کشاورزی در مناطق روستایی ایران، نشریه اقتصاد و توسعه کشاورزی، جلد 23، شماره 2، صص 36-45.
- چراغی، مهدی، (1390)، تبیین پرداخت اعتبارات خرد بانکی جهت دستیابی به توسعه روستایی، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه زنجان.
- دیهیم، حمید و وهابی، معصومه (1382)، دسترسی زنان به اعتبارات نظام بانکی، فصلنامه پژوهش زنان، دوره، سال سوم، شماره 7، صص 71-87.
- رحیمی‌سوره، صمد و میر، جواد (1386)، بررسی منابع غیر رسمی اعتبارات روستایی در ایران، مطالعه موردی: استان های خراسان رضوی و آذربایجان غربی، فصلنامه اقتصاد کشاورزی و توسعه، سال 15، شماره 60، صص 21-37.

- رشیدی و منصوری، بهمن (1384)، خدمات مالی روستایی خرد، گامی اساسی برای فقرزدایی ارائه طرح پشتیبانی خدمات مالی خرد روستا، مجموعه مقالات سمینار اعتبارات خرد توسعه روستایی و فقرزدایی، مرکز تحقیقات اقتصادی بانک کشاورزی، صص 193-204.
- کریم کشته، محمد حسین و همکاران (1383)، بررسی وضعیت توزیع اعتبارات کشاورزی و ویژگی های دریافت کنندگان اعتبارات در استان سیستان و بلوچستان، فصلنامه پژوهشی بانک و کشاورزی، سال سوم، شماره ششم دوره جدید، صص 89-112.
- مافی، فرزانه، (1387)، نظام اعتبارات خرد راهکار عملی توانمندسازی دهکهای پایین درآمدی در پذیرش سهام عدالت، تهران، مجمع تشخیص مصلحت نظام، پژوهشکده تحقیقات استراتژیک.
- محمدی یگانه، بهروز، مهدی چراغی اکبر حسین زاده، (1391)، تحلیل عوامل موثر بر انحراف اعتبارات کشاورزی در نواحی روستایی: مطالعه موردی دهستان غنی بیگلو، شهرستان زنجان، فصلنامه روستا و توسعه، شماره 57، صص 37-58.
- مرادی نژاد، هوشنگ و همکاران، (1387)، تحلیل عوامل محیطی موثر بر موفقیت کارآفرینان واحدهای تولیدی گلخانه ای در ایران، فصلنامه علوم کشاورزی ایران، صص 2-39.
- هاشمی تبار، محمود و همکاران، (1388)، تحلیل کارایی و آثار تسهیلات اعطا شده به بخش شیلات استان سیستان و بلوچستان، اقتصاد کشاورزی و توسعه، سال هفدهم، شماره 65، صص 114-122.
- ورمزیاری، حجت و همکاران (الف)، (1389)، تحلیل مقایسه های رفتار کشاورزان در نحوه هزینه کرد تسهیلات بانکی کشاورزی، مطالعه موردی: شهرستان خوی، آذربایجان غربی، نشریه اقتصاد و توسعه کشاورزی، سال بیست و چهارم، شماره 3، صص 346-355.
- ورمزیاری، حجت و همکاران (ب)، (1389)، تحلیل عوامل مؤثر بر نحوه استفاده از تسهیلات بانکی کشاورزی، مورد: شهرستان خوی، فصلنامه پژوهش های روستایی، سال اول، شماره 3، صص 83-108.
- ADB (2000), **Finance for the Poor: Microfinance Development Strategy**, Asian Development Bank. <http://www.adb.org/Documents/Policies/Microfinance/financepolicy.pdf>.
- Akram, Waqar, (2008), **Impact of Agriculture Credit on Growth and Poverty in Pakistan (Time Series Analysis Through Error Correction Model)**, European Journal of Scientific Research Vol.23 ,No 2. pp.243-251.
- Atieno, R. (2001). **Formal and informal institutions' lending policies and access to credit by small-scale enterprises in Kenya: An empirical assessment**. Nairobi, Kenya: The African Economic Research Consortium.
- Brau, J. C., & Woller, G. M. (2004). **Microfinance: A comprehensive review of the existing literature**. Journal of Entrepreneurial Finance and Business Ventures, 9, 1-26.

- Bourjade, Sylvain and Ibolya Schindele, (2012), **Group lending with endogenous group size**, Economics Letters, pp 556–560.
- Chowdhury, Tanbir Ahmed, (2011), **Performance Evaluation of Agricultural Banks in Bangladesh**, International Journal of Business and Management, Vol. 6, No. 4; pp 75-90.
- Das, Sanjay Kanti, (2012), **Entrepreneurship through Micro Finance in North East India: A Comprehensive Review of Existing Literature**, Information Management and Business Review, Vol. 4, No. 3, pp. 168-184.
- Kar, J. (2008), **Improving Economic Position of Women through Microfinance: Case of a Backward Area**, Mayurbhanj-Orissa, Indus Journal of Management & Social Sciences, Vol. 2, No. 1: 15-28.
- Khan, M. A., K. A. Bakhshi, A. Saboor and S. A. Reza (2009), **Handbook on Best Practices in Agri/Rural Finance**, Agricultural Credit Department, State Bank of Pakistan. <http://www.sbp.org.pk/acd/Handbook-Best-Practices-Agri-Rural-Finance.pdf>
- Khandker, Shahidur R. (2006), **“Microfinance and Poverty – Evidence Using Panel Data from Bangladesh,”** Vol. 1, Policy Research Working Paper 2945, The World Bank.
- Grameen Bank (2008), **Grameen Bank at a glance**. <http://www.grameen-info.org>
- GrameenBank (2011), **What is Microcredit?** October, 2011. Access at Internet: http://www.grameen-info.org/index.php?option=com_content&task=view&id=28&Itemid=108
- Krahn, a, (1991), **development finances institution build a new approach to poverty-oriented banking**, westview press.
- Ghatak, M., Guinnane, T., (1999). **The economics of lending with joint liability: theory and practice**. Journal of Development Economics 60, 195–228.
- Li, xia (2010), **AN EMPIRICAL ANALYSIS OF MICROCREDIT ON CHINA RURAL HOUSEHOLD**, a thesis submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of doctor of philosophy in finance , Lincoln university.
- Meyer, R. L., & Nagarajan, G, (2006), **Microfinance in developing countries: accomplishments, debates, and future directions**. Agricultural Finance Review, 66(2), ۱۶۷-۱۹۴.
- Mahjabeen, rubana (2008), **Microfinancing in Bangladesh: Impact on households, consumption and welfare** , sciencedirect , journal of policy modeling 30.
- Murphy, J.Patrick, liao , Jianwen, & welsch, P.Harold, (2006), **‘A conceptual history of entrepreneurial thought’**, Journal of management history. Vol 12, No 1, pp 12-35.

- Parker, c.s.,(2005), ‘ **the economics of entrepreneurship** ’,now publishers inc.
- Selinger , evan (2008), **does microcredit empower** ? reflections on the grameen bank debt, springer science, Hum Stud - 31:27 41, DOI 10.1007/s10746-007-9076-3.
- Singh , Naresh, (2009), **Forum on the ‘Legal Empowerment of the Poor’ Fighting rural poverty, inequality and low productivity through legal empowerment of the poor**, The Journal of Peasant Studies , Vol. 36, No. 4,pp 871–892.
- Segers , Kaatje & et al , (2010), **The Role of Farmers and Informal Institutions in Microcredit Programs in Tigray**, Northern Ethiopia, DEVELOPMENT AND T E C HNOLOGY, Vol. 4. No. 9,pp 520-544.
- World Bank, (2007), **World Development Report ۲۰۰۸: Agriculture and Development** .
- Zeller, M, (2006), **A comparative review of major types of rural microfinance institutions in developing countries**. Agricultural Finance Review, 66(2), ۱۹۵-۲۱۴.

